

Michal Hottmar

Historia lutny a pamiatky lutnovej hudby na Slovensku v 16. a na zaciatku 17. Storocia

Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Edukacja Muzyczna 7, 125-137

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michal HOTTMAR

Žilinská univerzita v Žiline (Słowacja)

História lutny a pamiatky lutnovej hudby na Slovensku v 16. a na začiatku 17. storočia

Problematika lutnovej hudby na území Slovenska v 16. a na začiatku 17. storočia bola spracovávaná len sporadicky a až na výnimky stála na okraji bádateľského zájmu slovenských muzikológov, preto som veľmi rád, že môžem prezentovať výsledky môjho výskumu v tejto oblasti.

Lutna po prvýkrát zaujala miesto v kresťanskej Európe, v Španielsku. Na Pyrenejský polostrov bola importovaná Maurmi počas ich invázie a okupácie (711–1492). Lutna sa najviac rozšírila v období križiackych výprav. Spočiatku to bol nástroj mandorového¹ typu veľmi obľúbený a používaný. Prvý tvar nástroja a spôsob ostrunenania nebol jednotný. Začiatkom 14. storočia sa začal stabilizovať menší typ lutny s oválnym korpusom a štyrmi strunami. Hralo sa podobne ako na jeho predchodcu, arabský barbat, plektrom alebo vtáčím perom. V polovici tohto storočia sa začalo používať párové osadenie strún, nazývané zbor. Tým sa zvýšila hlasitosť nástroja². Zbory boli ladené v intervaloch kvarta, veľká tercia a kvarta ($c/c - ff - a/a - d^1$). Ako uvádza Michael Praetorius vo svojom teoretickom traktáte *Syntagma musicum* (Wolfenbüttel, 1619)³, bol okolo roku 1400 pridaný ďalší melodický zbor ladený vyššie o kvartu ($C/c - ff - a/a - d^1/d^1 - g^1$)⁴. Z týchto nástrojov sa však žiadny nezachoval⁵. V 15. storočí

¹ V publikácii Encyklopedický atlas hudby sa dočítame, že mandora, tiež mandola alebo kvinterna, je pôvodne arabský nástroj lutnového typu, predchodca mandolíny, ktorý sa na európsky kontinent dostáva prostredníctvom Maurov v stredoveku; In: U. Michels, *Encyklopedický atlas hudby*, Praha 2000, s. 42.

² Tým, že sa začalo používať párové ostrunenanie nástroja, vzniká nové pomenovanie pre označenie tejto dvojice, ktorým je zbor.

³ M. Praetorius, *Syntagma Musicum II. De Organographia*, (Wolfenbuttel 1619), [reprint], [ed.] D. Crookes, Oxford, Oxford 1986, s. 56.

⁴ M. Morrow, M. Graubart, *Lutes and Theorboes: Their Use as Continuo Instruments, described by Praetorius in his Syntagma Musicum (1619)*, "The Lute Society Journal" 1960, nr 11, s. 26;

sa začal klásť dôraz na tvar a konštrukciu lutny. Na fólii č. 132, rukopisu Henriho Arnauda so Zwolle⁶, okolo roku 1440, sa nachádza precízna kresba lutny s popisom stavby nástroja⁷. Popis však neobsahuje žiadne údaje o rozmeroch ani detaily o strunách. V druhej polovici 15. storočia sledujeme tri veľmi zaujímavé tendencie:

1. hranie plektrom bolo vystriedané hraním prstami,
2. začalo sa používanie tabulatúrneho zápisu,
3. došlo k veľkému rozvoju nástrojárstva, čo sa odzrkadlilo aj na ďalšom vývoji a konštrukcii lutny.

Koncom 16. storočia bol pridaný šiesty, basový zbor ($G - c - f - a - d^1 - g^1$). Ladil sa vo vzdialenosti dvoch oktáv od najtenšieho, melodického zboru v kvartových intervaloch a veľkou terciou medzi tretím a štvrtým zborom. Od roku 1600 bolo spoločným znakom pre všetky lutny, vedenie jedného, alebo viacerých zborov mimo hmatníka. Pridané zbory sa len zriedkavo stláčali. Desaťzborové lutny sa používali okolo roku 1610. Tieto zmeny boli dostatočné na to, aby nemuselo dochádzať k častej skordatúre basových zborov ako pri šesťzborovej lutne. Osemzborová lutna pridáva k šiestim zborom v g ladení⁸ dva nižšie zbory ladené na tóny F a D . Od roku 1630 sa stretávame s jedenásť a viaczborovými lutnami. Začali sa vyrábať nástroje so širšími hmatníkmi, takže sa mohli aj nižšie zbory stláčať rovnakým spôsobom ako pôvodné šesťzborové nástroje. Tlačená tabulatúra požadujúca nástroj s ôsmymi zbormi sa objavuje v roku 1580 a s deviatimi v roku 1600. Zlatým vekom lutnovej hudby bolo 16. a začiatok 17. storočia. Obdobie okolo roku 1600 môžeme považovať za vyvrcholenie lutnovej hudby, po ktorom sa lutna už nepoužíva ako sólový

pozri tiež In: M. Praetorius, *Syntagma Musicum II...*, s. 56; prvý zbor je samostatný, druhý až piaty zbor boli ladené unisono a piaty až deviaty (v baroku až trinásty zbor) boli ladené v oktávach. Ďalej uvádzame zjednodušené značenie typu $G - c - f - a - d^1 - g^1$.

⁵ D. Poulton, V.D. Edwards, [Heslo] *Lute, History*, [w:] *The New Grove Dictionary of Music*, [Online], [Dátum: 14.05.2009], <http://www.grovemusic.com>; pozri tiež In: J. Čepelák, *Jiří Čepelák, Loutnař*, [Online] 2008, <http://lute.cepelak.cz/historie.html>, 2008, s. 1.

⁶ J. Koster, [Heslo] *Arnaut de Zwolle, Henri*, [w:] *The New Grove Dictionary of Music*, [Online], [Dátum: 14.05.2009], <http://www.grovemusic.com>.

⁷ I. Harwood, *A fifteenth - century lute design*, "The Lute Society Journal" 1960, nr 11, s. 7; pozri tiež In: D.A. Smith, *A History of the Lute from Antiquity to the Renaissance*, s. 1, "The Lute Society of America" 2002, s. 61.

⁸ Ako uvádza Julia Craig McFeely, zachovali sa lutny rôznych veľkostí. Niektoré pramene lutnových duet boli jasne zamýšľané ako konzorty, skôr než lutny s rovnakým ladením. Takýto súbor lutien obsahoval diskantovú lutnu so *chanterelle* ladenou na d^1 s menzúrou približne 44 cm, altovú so *chanterelle* ladenou na a^1 , menzúrou približne 58–60 cm, tenorovú so *chanterelle* ladenou na g^1 , s menzúrou približne 66–68 cm a basovú so *chanterelle* ladenou na d^1 , s menzúrou 80 cm a viac. Najpoužívanejším nástrojom v Anglicku bol altový nástroj a hudba písaná pre lutnu s inými nástrojmi, čo naznačuje notácia indikujúca basový, šiesty zbor lutny ladený na tón G . G ladenie nazývané tiež *vieil ton* alebo tiež nazývané staré ladenie. Používalo sa pre renesančné lutny s tónmi $G - C - f - a - d^1 - g^1$, tiež sa stretávame s ladením.

nástroj v takej miere. Rozdiel v ladení lutny bol vo Francúzsku, Anglicku a Taliansku nepatrný. Ladenie zborov in *G* alebo in *A* bolo neskôr známe ako “staré anglické” ladenie a vo Francúzsku ako *vieil accord* alebo *vieux tón*⁹. 17. storočie je charakteristické dvomi hlavnými momentmi:

- nárast množstva zborov s pridanými basovými zbornami,
- osvojenie si viacerých nových ladení.

Lutnové tabulatúry

Lutnové tabulatúry¹⁰ predstavujú historicky i typovo veľmi špecifickú a svojráznu notáciu, ktorá neznázorňuje ani tóny, ani tónové, respektíve motivické vzťahy, ale len hmaty na nástroji, to znamená polohu prstov na hmatníku. V 16. storočí sa v zbierkach lutnových skladieb vyskytujú tri dosť odlišné druhy lutnových tabulatúr. Je to talianska tabulatúra, ktorá sa s istými modifikáciami uplatnila aj v Španielsku, nemecká tabulatúra a francúzska tabulatúra. Do konca 18. storočia sa ako jediná udržala iba francúzska tabulatúra, ktorá sa stala najrozšírenejším lutnovým notopisom vôbec.

Odlišnosť jednotlivých druhov tabulatúr pre lutnu spočíva jedine v spôsobe, akým sa patričné miesto označí¹¹. Lutnové tabulatúry nie sú schopné presne zaznamenať rytmus. Metrické hodnoty sa označovali nad každým hmatom, alebo u rovnakých hodnôt nasledujúcich bezprostredne za sebou len nad prvou z nich. Rytmus sa vyznačoval nad linajkami symbolmi nasledovne: ♪ – semibrevis; ♯ – minima; ✱ – semiminima; ✱ – fusa; ✱ – semifusa.

Lutnové tabulatúrne tlače

Hudobná kultúra na území dnešného Slovenska bola v 16. a 17. storočí výrazne ovplyvnená rozvojom ekonomiky a obchodu. Mestá udržiavali čulé hospodárske a kultúrne kontakty s európskymi centrami ako Praha, Viedeň, Wittenberg, Krakow, Paríž, Padova, Rím a iné. S rozvojom miest a obchodu so susednými štátmi sa zintenzívnili aj obchod s hudobníkmi. Najvýraznejšie sa tieto tendencie prejavili v troch oblastiach – na západe v Bratislave a v Trnave, na strednom Slovensku najmä v Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Kremnici a na východe v spišskej oblasti a v Bardejove. V mestách východného Slovenska dosiahol hudobný život popri Bratislave najvyššiu úroveň, rozsahom to

⁹ L. Sayce, [Heslo] *Lute. Tuning*, [w:] *The New Grove Dictionary of Music*, [Online], [Dátum: 18.05.2009].

¹⁰ T. Dart, J. Morehen, R. Rastal, [Heslo] *Tablature*, [w:] *The New Grove Dictionary of Music*, [Online], [Dátum: 22.05.2009], <http://www.grovemusic.com>.

¹¹ R. Rybarič, *Vývoj európskeho notopisu*, OPUS, Bratislava 1981, s. 159–161.

dokumentujú Levočská a Bardejovská zbierka hudobní z 16. a 17. storočia (LZH a BZH).

Obe zbierky hudobní obsahujú spolu 87 tlačených a 78 rukopisných hudobných jednotiek¹². Ich súčasťou sú hudobné tlače obsahujúce aj repertoár určený pre lutnu. Medzi nimi evidujeme tri tlačené lutnové tabulatúrne knihy. Dve z týchto pamiatok, Weisselova *Tabulatura continens insignes et selectissimae* (Frankfurt an der Oder 1573) a Besardov *Thesaurus harmonicus* (Köln, 1603) sa zachovali do súčasnosti. O poslednej Phalésovej tlači *Luculentum theatrum musicum* (Lovain, 1568) sa dozvedáme z literatúry¹³.

Oblasť dnešného stredného Slovenska zastrešujú hudobniny nachádzajúce sa medzi knižnými jednotkami v pozostalosti Johana Dernschwama, ktorý pôsobil ako faktor v službách Thurzovsko-Fuggerovskej banskej spoločnosti v Banskej Bystrici¹⁴. Podľa inventára, spísaného majiteľom knižnice v roku 1552 a doplneného v roku 1575, kedy odkúpila knihy viedenská dvorská knižnica, sa medzi vyše 2000 titulmi nachádzali hudobné a hudobno-teoretické práce zo 16. storočia, ako aj hudobné tlače nemeckej proveniencie so svetskou vokálnou a inštrumentálnou hudbou. Medzi Dernschwamovými hudobnými tlačami sa nachádzajú aj nasledovné lutnové tlače¹⁵:

1. Sebastian Virdung, *Musica getuscht* (Basel, 1511).
2. Othmar Luscinius, *Musurgia seu praxis musicae* (Strassburg, 1536).
3. Hans Gerle, *Musica Teutsch* (Nürnberg, 1537).
4. Hans Gerle, *Musica und Tabulatur* (Nürnberg, 1546).

Skladba knižnice poukazuje na renesančno-humanistický charakter majiteľa, ktorý takýmto spôsobom určite ovplyvňoval aj banskobystrické prostredie v 16. storočí. Medzi tlačenými jednotkami jeho knižnice sa nachádzajú aj práce s hudobnou tematikou, ide o 20 hudobno-teoretických prác, ktoré boli publikované v rokoch 1511 až 1551. Ako uvádza Marta Hulková, *ide jednoznačne o najbohatšie nálezisko hudobnej literatúry do polovice šiestnásteho*

¹² M. Hulková, *Zhody a odlišnosti Bardejovskej a Levočskej zbierky hudobní*, "Slovenská hudba" 1999, roč. XXV, č. 2–3, s. 151.

¹³ A. Hořejš, *Levočské tabulatúrne zborníky*, [w:] *Hudba na Slovensku v XVII. Storočí*, SAV, Bratislava 1954, s. 146; pozri tiež In: R. Rybář, *Dejiny hudobnej kultúry na Slovensku I*, Opus, Bratislava 1984, s. 88; pozri tiež In: P. Király, 1995, s. 61, 63, 65, 67, 157, 166.

¹⁴ Ako uvádza J. Kuzmík, *Knižnice na Slovensku v 15. a 16. Storočí*, [w:] *Humanizmus a renesancia na Slovensku*, [ed.] A. Vantuch, SAV, Bratislava 1967, s. 416–435, v inventári humanisticky orientovaného správcu Fuggerovských podnikov a majetkov v Banskej Bystrici, Johana Dernschwama, z roku 1552 obsahuje 651 záznamov, ktoré predstavujú približne 2100 knižných jednotiek In: I. Kotvan, *Knižnice na Slovensku v 15. a 16. Storočí*, [w:] *Renesancia a humanizmus na Slovensku v 15. a 16. storočí*, [ed.] A. Vantuch, SAV, Bratislava 1967, s. 431; Podľa katalógu, ktorý spracoval Berlász sa v súčasnosti nachádza v Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) vo Viedni so signatúrou Cod 12 652. In: J. Berlász, *A Dernschwam – könyvtár*, Szeged 1984, s. 301; pozri tiež In: Idem, s. 6.

¹⁵ M. Hulková, *Hudobniny v knižnici Johana Dernschwama*, "Historicko-Etnologické štúdie", 2001, Zv. II, [ed.] A. Bituščíková, s. 98.

storočia na území Slovenska i celého historického Uhorska¹⁶. Tieto hudobné tlače sú zapísané v katalógu, tzv. *Inventarium*¹⁷, formátu 18 × 35 cm, v koženom obale. Katalóg má dve vrstvy číslovania fólii, ktoré vznikli pravdepodobne už na pôde Österreichische Nationalbibliothek. Staršie číslovanie je vykonané ceruzkou, ktoré je však prečiarknuté v pravom hornom rohu fólie a novšie číslovanie, tiež ceruzkou, nahrádza predchádzajúce čísla.

Pamiatky lutnovej hudby a hudobniny s nimi súvisiace sa nachádzajú v druhej skupine kníh *in quatro*, na strane 95 (195 staré označenie) pod signatúrou 32/7139. Pri štúdiu inventáru Dernschwamovej knižnice sme zistili, že v mennom zozname uvedenom na konci katalógu, folio 151 (307), sa nachádza údaj, ktorý síce uvádza meno Hans Gerle, odkazuje však len na lutnovú tlač *Musica und Tabulatur* (Nürnberg, 1546). Lutnovú pamiatku *Musica Teutch aus die Instrument* (Nürnberg, 1537), čo by zodpovedalo údajom pri signatúre 32/7139, vôbec neuvádza¹⁸. Predložené lutnové tabulatúrne pamiatky a hudobno-teoretické diela vytvárajú predpoklad, že sám Dernschwam mohol hrať na lutnu. Ako uvádza Király, a ako sme sa presvedčili pri štúdiu pamiatok sú, Dernschwamove tabulatúrne knihy bez akýchkoľvek výrazných dodatočných záznamov. V Gerleho lutnovej knihe z roku 1546, kde autor hovorí o strunách lutny, je na okraji strany viditeľná jedna malá čiara (fol. L2^r), ktorá pravdepodobne označuje dôležitosť miesta. Viditeľnejšie záznamy sa nachádzajú len na fóliách 26v, 28v a 31.

Na dvoch miestach nad notovým zápisom sú rukou napísané čísla, ktoré určujú vzájomné proporčné vzťahy nôt. Vzhľadom na to, že precízne písmo vykazuje podobnosť s Dernschwamovým písmom poznaným z iných spisov, dá sa predpokladať, že tieto poznámky môžu pochádzať od neho. Knižné jednotky knižnice sa v súčasnosti nachádzajú v Österreichische Nationalbibliothek s priebežnými signatúrami knižnice, len katalóg má označenie Cod. 12 652 a je prístupný v študovni starých tlačí a rukopisov.

Sebastian Virdung, *Musica getuscht* (Basel, 1511)

Sebastian Virdung je autorom najstaršej učebnice o hudobných nástrojoch s názvom *Musica getuscht* (Basel, 1511). Vydavateľom bol Michael Furter v Bazilej a ilustrácie vytvoril Urs Graf. Virdungova kniha je skutočne prvou známou učebnicou, ktorá sa zaoberá detailne praktickými informáciami

¹⁶ Ibidem, s. 95.

¹⁷ E. Holanová, *Dernschwamova renesančná knižnica v Banskej Bystrici*, [w:] *Knižný zborník*, Banská Bystrica 1966, zv. II, 1966, s. 98.

¹⁸ Péter Király vo svojej publikácii týkajúcej sa lutnovej hudby tiež konštatuje, že sa táto pamiatka momentálne v Dernschwamovej knižnici nenachádza. In: P. Király, *A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig*, Balassi kiadó, Budapest 1995, s. 57.

o hudobných nástrojoch, ich klasifikáciou, konštrukciou, ikonografiou a tabulatúrnym systémom. *Musica getuscht* je najstaršie tlačené hudobno-teoretické dielo, ktoré na 56 fóliách s rozmermi 38 × 20 cm narába špeciálne s hudobnými nástrojmi ako aj s aspektom interpretácie a pedagogikou¹⁹.

V rámci uvedenej publikácie sa nachádzajú inštrukcie pre intavolovanie vokálnej hudby pre lutnu. Hudobné príklady sú uvedené v menzurálnej notácii, lutnovej a v organovej tabulatúre. S ohľadom na lutnu si Virdungovu tlač všimame pre niekoľko podstatných informácií:

- Identifikoval Konráda Paumanna²⁰ ako vynálezcu nemeckej lutnovej tabulatúry.
- Informuje nás o tom, že štvrtý až šiesty zbor lutny je ladený v oktávach, pričom vysvetľuje, že je lepšie keď sú dve struny rovnakej hrúbky naladené na rovnaký tón.
- Uvádza, že vnútorná struna uvedených zborov je naladená o oktávu vyššie než vonkajšia struna.
- Ďalej uvádza, že päťzborová lutna sa bežne používala a že sedemzborová lutna už v tej dobe existovala²¹.

Pojednanie o lutne (fol. J_{2v} – M_{3r}) predstavuje skoro štvrtinu publikácie. Nasleduje za kapitolou, ktorá sa zaoberá klávesovými nástrojmi a predchádza časti o zobcových flautách.

Luscinus Othmar, *Musurgia seu praxis musicae* (Strassburg, 1536)

V čase Virdungovej smrti v roku 1536 vyšlo originálne pojednanie *Musica getuscht* v latinskom preklade, ale napriek originálu má svoju vlastnú podobu. Autorom je Othmar Luscinus²². Dielo má názov *Musurgia Seu Praxis Musicae*²³. Publikácia vznikla na podnet Andreasa Calva, milánskeho vydavateľa a kníhkupca²⁴. Práca bola síce dokončená v roku 1518, no vytlačená bola až v roku 1536 v Štrasburgu. Pamiatka má 56 strán s rozmermi 26 × 36,5 cm.

¹⁹ B. Bullard, [Heslo] *Virdung Sebastian*, [w:]: *The New Grove Dictionary of Music*, [Online], [Dátum: 25.08.2009] <http://www.grovemusic.com>.

²⁰ Ibidem, s. 50.

²¹ Smith odkazuje v poznámke č. 5 pozri tiež In: U. Henning, *The lute Made Easy: A chapter from Virdung's Musica Getusch*, "The Lute Society Journal", 1973, zv. XV, s. 24.

²² K.W. Niemöller, [Heslo] *Luscinus [Nachtgall], Othmar*, [w:]: *The New Grove Dictionary of Music*, [Online], [Dátum: 12.08.2009] <http://www.grovemusic.com>.

²³ Signatúra pamiatky v ÖNB je SA. 71. F. 50. (Mus. – S).

²⁴ B. Bullard, *Musica getuscht: a Treatise on Musical Instruments (1511) by Virdung, Sebastian*. *Cambridge Musical Texts and Monographs*, [prekl.] B. Bullard, Cambridge University Press, New York 1993, s. 61.

Prvá časť pamiatky je voľným prekladom Virdungovej *Musica getutscht*. Obsahuje klasifikáciu nástrojov, rovnaké hudobné príklady ako u Virdunga, v menzurálnej notácii, organovej a nemeckej lutnovej tabulatúre. Obsahom druhej časti je výučba kompozície a rozprava o starších technikách²⁵.

Prvky *Musica getutscht*, ktoré Luscinius ponechal ako základ pre jeho vlastné pojednanie sú nasledovné:

- Pôvodné didaktické metódy, predovšetkým virtuálna konverzácia medzi rovnakými osobami, Sebastianom a Andreasom²⁶.
- Používa rovnaké ilustrácie, ktoré sa objavujú už v roku 1511, okrem niektorých, ktoré sa nehodili do jeho koncepcie²⁷.
- Presvedčenie, že je pre ľudí žiaduce byť oboznámený s modernými nemeckými hudobnými nástrojmi formou ilustrácií a cez pochopenie ich klasifikácie do nástrojových kategórií.
- Rovnaký klasifikačný systém aký navrhol Virdung.

Hans Gerle, *Musica und Tabulatur* (Nürnberg, 1546)

Musica und Tabulatur..., z roku 1546 je dielom nemeckého lutnistu a výrobcu lutien Hansa Gerleho. Pamiatka s rozmermi 36 × 20 cm pozostáva zo 102 fólií. Uvedená tlač je zaznamenaná nemeckou tabulatúrou a menzurálnou notáciou. Ako uvádza už samotný názov, ide o zbierku skladieb pre lutnu a violu da gamba. Jedná sa o rozšírenú verziu skoršej edície z roku 1532.

Tlač predstavuje zbierku 9 nemeckých piesní, 36 pasamezzo skladieb, 36 francúzskych chansonov a 2 motet. Pamiatka bola vytlačená v máji v roku 1546 v Norimbergu tlačiariom Hieronimom Vorschneiderom²⁸. I. Gerle zbierku rozdelil do štyroch častí s jednotlivými kapitolami. V prvej časti sa nachádzajú inštrukcie ako hrať na violu da gamba²⁹ s vysvetlením nemeckej tabulatúrnej notácie pre tento nástroj. Ďalej pokračujú skladby pre štyri violy da gamba od nemeckých skladateľov, Thomasa Stoltzera, Georga Forstera, Ludwiga Senfla a ďalších, ako aj francúzskych skladateľov chansonov – Claudina de Sermisyho, Rogera Pathieho a iných. Skladba *Elslein liebes Elsslein* od Ludwiga Senfla je

²⁵ J. Brown, *Instrumental Music Printed before 1600*, Harvard University Press, Cambridge 1965, s. 47.

²⁶ Bullard uvádza, že Luscinius uvažoval o dialógu medzi ním a jeho dobrým priateľom Bartolomewom Stofflerom. In: B. Bullard, *Musica getutscht...*, s. 62.

²⁷ Ilustrácie, ktoré Luscinius vynechal sú nasledovné: erb štrasburského biskupa (fol. Av); obrázok lutny (fol. B2); portrét lutnistu (fol. I2v); diagramy klávesových nástrojov bez tabulatúrnych symbolov (fol. E3v a E4v); príklady v menzurálnej notácii (fol. G4 – Hv); obrázok rúk, ktoré skúšajú struny (fol. H4v); diagram lutnových zborov (fol. Kv) a ilustrácie rekordéru s jeho symbolmi (fol. Nv – N2v) In: O. Luscinius, Strassburg, 1536.

²⁸ H. Gerle, *Musica und Tabulatur 1546*, [reprint] Norimberg: Minkoff, Genève 1977, fol. A.

²⁹ M. Praetorius, *Syntagma Musicum II...*

prebratá z Gerleho zbierky z roku 1532³⁰. Uvedená skladba sa tiež nachádza v lutnovej úprave, v zbierke od Hansa Newsidlera z roku 1536³¹. Druhá kapitola je venovaná vysvetleniu menzurálnej notácie pre violu da gamba. V nej nájdeme tiež skladby pre štvoritú obsadenie, medzi nimi jednu od Ludwiga Senfla, *Mag ich hertzlieb erwerben*, ktorá sa tiež nachádza v Gerleho zbierke z roku 1532³². Nasledujúca časť nie je, podobne ako predchádzajúca, obsahom rozmerná. Obsahuje dve skladby Oswalta Reyttera a Caspara Bohema, pre štvoro huslí³³. Najrozsiahljšou časťou je kapitola venovaná lutne. Podobne ako predchádzajúce, obsahuje inštrukcie pre hranie na lutne a vysvetlenie zápisu hudby nemeckou lutnovou tabulatúrou. Medzi množstvom intavolácií nemeckých a francúzskych autorov sa nachádza *Preamblel*³⁴, ktorý sa zhoduje s *Ricercarom*, fol 3^v, v zbierke z roku 1536 od Francesca da Milana³⁵. Skladba *Ich klag den tag* od Thomasa Stolzera je uvedená v troch podobách:

1. v úprave pre štyri violy da gamba ako súčasť prvej kapitoly
2. v úprave pre štvoro huslí, v rámci druhej kapitoly
3. v úprave pre lutnu ako súčasť poslednej kapitoly.

Cieľom Gerleho lutnovej tabulatúrnej knihy je ukázať ako používať lutnovú a sláčikovú tabulatúru, nasledovne hrať, používať správne prstoklady a správne rytmické členenie tabulatúrnych znakov vychádzajúc zo spevu. Jeho tabulatúrna kniha je podľa repertoáru a metodiky určená začínajúcim hráčom.

Lutnové tlače Johanna Sambuca

Nemôžeme opomenúť však ani knižnicu Johanna (tiež Jána) Sambuca, pochádzajúceho z Trnavy. Sambucus pôsobil ako dvorný historik, humanista a lekár na viedenskom dvore cisára Maximiliána I. V jeho knižnici sa nachádza 4191 zväzkov, z toho 128 hudobných, medzi ktorými sa nachádzajú okrem madrigalov, chansonov aj lutnové tlače talianskych a nemeckých skladateľov. Aj keď prežil väčšinu svojho života v zahraničí, do nášho výskumu ho zaradujeme pre miesto jeho narodenia. Časť Sambucovej knižnice je uložená v Rakúskej národnej knižnici, kam bola po jeho smrti, 13. júna 1584 odkúpená Hugom

³⁰ J. Brown, *Instrumental...*, s. 41; 1546₉, fol. D 4^v.

³¹ *Ibidem*, s. 52; 1536₆, fol. k 3^v.

³² *Ibidem*, s. 41; 1546₉, fol. G 3^v.

³³ Z nemeckého termínu pre husle – *geyge a klein*, čo v slovenskom preklade znamená malý, môžeme usudzovať, že termín *kleingeyge* je označením pre husle, prípadne ide o označenie pre discantovú/ altovú violu. Nasvedčuje tomu aj vyobrazenie nástroja v Gerleho zbierke, J. Brown, *Instrumental...*; 1546₉.

³⁴ H. Gerle, *Musica und...*, fol. a 1^v.

³⁵ F. Da Milano, *Intabulatura di liuto de diversi...*, 1536₃, J. Brown, *Instrumental...*, s. 46–47; pozri tiež In, A. Ness, *The lute music of Francesco Canova da Milano (1497–1543)*, Harvard University Press, Cambridge 1970, zv. I a II, s. 38–40.

Blotiom, kráľovským dvorným knihovníkom vo Viedni. Sambucus vlastnil podľa katalógu, ktorý uvádza Pál Gulyás nasledujúce lutnové tlače a hudobniny obsahujúce lutnové kompozície:

Othmar Luscinius: *Musurgia seu praxis musicae* (Strassburg, 1536).

Valentinus Bakfark: *Intabulatura* (Lyon, 1553).

Albert de Rippe: *Cinquiesme livre de tabelature de luth* (Paris, 1562).

Valentinus Bakfark: *Harmoniarum Musicarum in Usum Testudinis Factarum* (Krakow, 1565).

Sambucus vlastnil podobne ako Dernschwam, Lusciniovu latinskú verziu práce Sebastiana Virdunga z roku 1511. V jeho vlastníctve evidujeme napokon dve lutnové diela Valentína Bakfarka. Vzhľadom na to, že Sambucus a Bakfark pôsobili na Habsburskom dvore vo Viedni v rovnaký čas, môžeme predpokladať, že Bakfark daroval tlače Sambucovi. Z uvedených lutnových pamiatok sa vo viedenskej knižnici zachovala jedine Lusciniova tlač.

Bardejovská zbierka hudobnín

Matthäus Weissel, *Tabulatura continens insignes et selectissimae quasque* (Frankfurt an der Oder, 1573)

Lutnová tabulatúrna tlač *Tabulatura Continens Insignes et Selectissimas Quasque* (Frankfurt nad Odrou, 1573) zostavovateľa Mathäusa Weissela je ako súčasť Bardejovskej zbierky hudobnín uložená v Národnej Szechenyiho knižnici v Budapešti so signatúrou Ms. Mus. Bártfa 19³⁶. Z doposiaľ publikovaných prác sa najviac Weisselovou pamiatkou zaoberal maďarský muzikológ a lutnista Daniel Benkő, ktorý kriticky spracoval celú pamiatku³⁷. Péter Király tiež venuje svoju pozornosť uvedenej tlači. Prináša stručnú charakteristiku a opis bardejovského exempláru so zameraním sa na rukopisné dodatky, ktoré sú súčasťou tlače. Podľa jeho informácií sa táto Weisselova tabulatúrna kniha dostala do Budapešti na začiatku storočia už v poškodenom stave³⁸. Zatiaľ čo Brown 1965³⁹, RISM⁴⁰ a Pohlmann 1975⁴¹ poukazujú na budapeštiansku verziu, dve rukou písané lutnové diela však spomína len Brown 1965 a Boeticher

³⁶ R.A. Murányi, *Thematisches Verzeichnis der Musiksammlung von Bartfeld (Bártfa)*. Gudrung Schroder Verlag, Deutsche Musik im Östen, Bonn 1991, s. 30–32.

³⁷ D. Benkő, *M. Weissel. Tabulatura 1573*, vol. I–II, Editio Musica, Orpheus. Budapest 1980.

³⁸ P. Király, *A lantjáték...*, s. 63.

³⁹ J. Brown, *Instrumental...*, s. 266–268.

⁴⁰ Brown, udáva kompletný počet skladieb v pamiatke v počte 52 skladieb na 48 fóliach. In: Idem, *Instrumental...*, s. 266–268; RISM B/I/1 1573²⁷.

⁴¹ E. Pohlmann, *Laute. Theorbe Chittarone*, Bremen 1975, s. 25.

1978⁴². Tabulatúra bola publikovaná v roku 1573 vo Frankfurte nad Odrou a pôvodne obsahovala 53 skladieb. Prvých 26 skladieb predstavovalo úpravy preambul, fantázií a transkripcie nemeckých piesní, francúzskych chansonov, talianskych madrigalov a motet. Tance, viacčast'ové suity (passemezzo skladby) a populárne skladby modernej talianskej a nemeckej hudby sa nachádzajú od čísla 27. Zachovaná Weisselova lutnová tlač s rozmermi 20 × 30 cm pozostáva z 28 skladieb, ktoré sú vytlačené nemeckou lutnovou tabulatúrou. Tento druh tabulatúrneho zápisu je určený pre šesťzborový renesančný nástroj⁴³. Pamiatke chýba začiatok a koniec, ostali len fólie F₂ – M₁⁴⁴. Mnohé fólie majú doplnené, zrekonštruované okraje, pretože pôvodné okraje boli poškodené. Zachovaný bardejovský exemplár obsahuje skladby od čísla 24 po 45. Jednotlivé fólie sú dodatočne očíslované ceruzkou od čísla 1 až 24. K tomuto očíslovaniu tlače došlo pravdepodobne pri reštaurácii pamiatky. Tlač sa nachádza v pevnej väzbe, v tvrdých doskách. Pod vytlačenou tabulatúrou sa na fóliach 19^v – 20^f a 22^v nachádzajú dve rukopisné diela zaznačené nemeckou lutnovou tabulatúrou. Usudzujeme, že dielo je intavolácia štvorhlasého chansonu Thomasa Crequillona s názvom *Pour ung plaisir*. Kvôli poškodeniu diela ostala z neho len časť, ale vďaka opakovaniu prvej časti, ako aj vďaka sekvenciám druhej časti a čiastočne pomocou konkordancií môže byť intavolácia doplnená⁴⁵. Druhé rukopisné dielo sa nachádza na s. 22^v Weisselovej tabulatúry. Jedná sa o tanec ktorého názov je: *Ein feiner tantz Newlich Ausgangen*. Király uvádza, že sa skladba z väčšej časti zhoduje s nemeckým tancom č. 32 vydaným roku 1591 v lutnovej knihe *Tabulatura Matthäusa Weissela*⁴⁶. Weissel spájal mnohé z tancov do suity. Tá pozostávala od dvoch do štyroch tancov ako passamezzo a saltarello; pavana a galiarda; tantz a sprung. Talianske a nemecké tance sa objavujú v jeho zbierkach skoro v rovnakom pomere. Stupeň technickej náročnosti a hudobnej zaujímavosti v týchto skladbách sa význačne mení. Vo všeobecnosti sú tieto skladby v konzervatívnom štýle, akordy na ťažkých dobách, ozdobovanie pozostávajúce z diminúcií viac, než z lomenej techniky. No interpretácia v starom diminuovanom štýle už nebola moderná⁴⁷.

⁴² W. Boetticher, *B.I. Morphologie der abendländischen Lauten vom Mittelalter bis zum Auftreten der frühesten Handschriften und gedruckten Quellen in Tabulatur (1507–1515)*, [w:] *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, s. I: Bärenreiter Kessel – Basel – London – New York, 1960, zv. 8, s. 380.

⁴³ F. Váňa, *Nástin historického vývoje loutnové hry*, "Hudební výchova" 1973, nr 1, s. 114; pozri tiež In: D.A. Smith, *A history of...*, s. 54.

⁴⁴ P. Király, *A lantjáték...*, s. 63.

⁴⁵ Ako uvádza Király, tento Crequillonov chanson nepatrí medzi obľúbené, často intavolované vokálne diela 16. storočia. In: P. Király, *A lantjáték...*, 1995, s. 63.

⁴⁶ J. Brown, *Instrumental...*, s. 374.

⁴⁷ 1896-an Millennium Landes-Auschellung Amtlicher Katalog der historischen Hauptgruppe. Budapest 1896.

Lutnové tlače v Levočskej zbierke hudobní Pierre Phalèse, *Luculentum theatrum musicum* (Louvain, 1568)

Uvedená lutnová tabulatúra bola na konci 19. storočia súčasťou Levočskej zbierky hudobní umiestnenej na chóre levočského evanjelického kostola. Spolu s viacerými hudobnými rukopismi a tromi lutnovými tabulatúrami bola predstavená aj Phaléseho tlač na budapeštianskej tisícročnej výstave v roku 1896⁴⁸. Publikácia je momentálne stratená. Podľa údajov, ktoré uvádza Pholmann⁴⁹ je zbierka určená pre šesťzborovú lutnu. Na 96 stranách sa nachádza 163 skladieb, z toho 8 pre dve lutny, 2 fantázie, 33 tancov. Ostatné skladby sú intavoláciami vokálnych skladieb autorov Tomas Crecquillon, Orlando di Lasso, Jacques Arcadelt, Clemens non Papa. Prevalu však tvorí 71 anonymných skladieb.

Gregorius Kregel, *Tabulatura* (Frankfurt an der Oder, 1584)

Tabulatura sa podľa maďarského muzikológa Bélu Sztanka nachádzala v roku 1896 v levočskej knižnici, no momentálne je stratená. Brown 1965, RISM a Pohlmann 1975 sa o tomto exemplári nezmieňujú. Sztankó uvádza, že medzi vystavenými hudobníkmi sa nachádzala lutnová tlač bez názvu, teda bez titulnej strany⁵⁰. Király sa vo svojej publikácii odvoláva na informácie, ktoré poskytuje Sztankó a zaraďuje uvedenú pamiatku medzi tlače pochádzajúce z Levoče. Podľa údajov, ktoré Sztankó poskytuje, pozostávala pamiatka z 20 lutnových skladieb tlačených nemeckou lutnovou tabulatúrou s talianskym textom. Pri štúdiu katalógu z výstavy sme však nenašli uvedenú lutnovú tlač pod žiadnym katalógovým číslom. Pamiatke chýbala podľa Sztankovho opisu titulná strana obsahujúca vignetu⁵¹, preto nemôžeme jednoznačne potvrdiť či bola uvedená lutnová tlač súčasťou knižnice v Levoči.

Jean Baptista Besard, *Thesaurus harmonicus* (Köln, 1603)

Významnou pamiatkou lutnovej hudby na území Slovenska začiatkom 17. storočia je lutnová tlač s názvom *Thesaurus harmonicus* (Köln, 1603)

⁴⁸ V katalógu z tzv. miléniovej výstavy sa Phaléseho tlač nachádza pod číslom 7768. In: 1896-an Millennium Landes-Austellung Amtlicher Katalog..., s. 543.

⁴⁹ E. Pholmann, *Laute...*, s. 100.

⁵⁰ B. Sztankó, *Zene. Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredményei*, [ed.] Matlekovits Sándor. 1898, zv. V, 1898, s. 117.

⁵¹ Každá hudobná tlač, ktorá bola vystavená na miléniovej výstave v Budapešti 1896, bola opatrená vignetou odkazujúcou na účasť pamiatky na uvedenej výstave.

zostavovateľa a autora Jeana Baptistu Besarda. Z dostupnej literatúry sa môžeme dozvedieť, že dokumentu chýba titulný list. Originál pamiatky je v súčasnosti uložený na chóre kostola evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Levoči, v tvrdých papierových doskách béžovej farby so signatúrou 7A. Pamiatka sa v podobe mikrofilmu nachádza aj v archíve ÚHV SAV, v Bratislave, so signatúrou B 59. Lutnová tlač je tiež uvedená v RISM so signatúrou B/I/1 1603¹⁵. Na poslednej fólii sa nachádza pečiatka s datovaním Lőcsei 1885, čo poukazuje na fakt, že tento exemplár patrí medzi prvé knižné jednotky nachádzajúce sa na chóre levočskej ev. a. v. cirkvi. Uvedená tlač má rozmery 21 × 31 cm. Pamiatka je rozdelená na textovú časť a na desať kníh skladieb, z ktorých každá obsahuje iný druh hudby: prelúdium, vilanela, madrigal, gagliarda a pod. Pamiatka obsahuje 403 skladieb zaznamenaných francúzskou lutnovou tabulatúrou. Predstavuje antológiu z tvorby európskych skladateľov druhej polovice 16. storočia. Titulná strana obsahuje text, kde nás autor upozorňuje na apendix na konci tlače, kde hovorí o spôsobe ako sa učiť hrať na lutne. Autorom apendixu je Besard. Na konci uvedenej strany sa nachádza informácia o tom, že pamiatku vytlačil Gerardus Grevenbruch na náklady autora v Kolíne nad Rýnom, v roku 1603. Recto prvej stratenej fólie obsahuje licenciu, *Summa privilegij Cesarei* (Najvyššie cisárske privilégium), ktoré udelil cisár Rudolf II. dňa 4. januára 1603. Ako uvádza Király, je celkom pravdepodobné, že Besard žiadal o privilégium osobne v Prahe. Podobne, ako v Gerleho tlači z roku 1546 a Waisselovej *Tabulature continens* 1573 sa aj v Besardovej pamiatke nachádzajú rukopisné záznamy, ktoré poukazujú na používanie lutnovej knihy.

Záver

Lutna aj napriek relatívne krátkej dobe svojej popularity veľmi výrazne zasiahla do formovania niektorých podstatných vývinových aspektov európskej hudby. Podieľala sa na vývoji variačného princípu, notopisu, stabilizovaní tonality a pod. Silné kulturno – spoločenské a hospodársko – politické kontakty územia dnešného Slovenska s okolitými krajinami a Európskymi centrami v období renesancie mali za následok to, že sa lutna a hudba s ňou spojená objavuje aj tu. Poukazujú na to zachované pamiatky lutnovej hudby v podobe tlačí, či informácie v sekundárnych prameňoch odkazujúce na stratené tlače pochádzajúce z nášho územia. Najvýraznejšie sa tieto tendencie prejavili v troch oblastiach: na západe v Bratislave, Trnave, na strednom Slovensku najmä v Kremnici, Banskej Bystrici a na východe v spišskej oblasti a Bardejove. V rámci uvedených kultúrno-hospodárskych okruhov evidujeme lutnové tlače, ktoré boli predmetom výskumu: Sebastian Virdung *Musica getutsch* (Basel, 1511), Othmar Luscinius *Musurgia Seu Praxis Musicae* (Strassburg, 1536),

Hans Gerle *Musica Teutsch* (Strassburg, 1537), *Musica und Tabulatur* (Strassburg, 1546), Othmar Luscinius *Musurgia Seu Praxis Musicae*. (Strassburg, 1536), Valentinus Bakfark *Intabulatura* (Lyon, 1553), Albert de Rippe *Cinquiesme Livre de Tabelature de Luth* (Paris, 1562), Valentinus Bakfark *Harmoniarum Musicarum In Usum Testudinis Factarum* (Krakow, 1565), Matthäus Weissel *Tabulatura Continens Insignes et Selectissimae* (Frankfurt an der Oder, 1573), Gregorius Kregel. *Tabulatúra* (Frankfurt an der Oder, 1584), Jean Baptista Besardov *Thesaurus Harmonicus* (Köln, 1603), Pierre Phalèse *Lucullentum Theatrum Musicum* (Lovain, 1568). Z uvedeného môžeme konštatovať, že milovníci hudby určenej pre lutnu sa nachádzali aj na našom území a snažili sa držať krok s Európskym hudobným dianím. Repertoár v uvedených lutnových tlačiach predpokladá vyspelých a technicky zdatných hráčov.

Abstract

History of lute and historical works of lute music in the Slovakia in 16th and beginning of 17th century

The paper deals with the historical development of musical instrument called lute, monitor its structural changes, the way of strings systems and write music for that musical instrument. Territory of Slovakia is maintained during the Renaissance and Baroque close cultural-economic and social links with neighboring countries: Poland, Germany, Italy and others. The result of their cooperation are imported music in print or in handwritten form. Music is part of Levoča's and Bardejov's collections of music coming from our territory and part of the private libraries of prominent personalities of that time. Music scores between ecclesiastical and secular nature are also lute prints. Their existence in our country in the 16th and early 17th century, bringing more detailed information.